

Ключевые слова: серьезное, несерьезное, легкомысленное, социально-психологические личностные установки, жизнеконструирование, жизненные практики.

Kraychins`ka V. A. Criteria of study serious/unserious as attitude modes of personality life construction

Serious and light-headed social-psychological personality's attitudes are analyzed. Planning, detailing, regulations and algorithmization are treated as an instrument of realization the serious installation of the life-practices in space of the serious self-attitudes. Determination of the general straight, free scenarios, absence of the limitation, repudiation from excessive effort are treated as a instrument of realization of the life-practices in space of the light self-attitudes. Importance, availability, reality and control as a basic criteria of serious and light attitudes of the vital construction are identified.

Key words: serious, unserious, light-headed, social-psychological attitudes of personality, life construction, life-practices.

© Крайчинська В. А.

В. В. Рибалка

**АНТИНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ВИЗНАЧЕНЬ
ОСОБИСТОСТІ, ЗАПРОПОНОВАНИХ ВІТЧИЗНЯНИМИ
ФІЛОСОФАМИ, ПСИХОЛОГАМИ І ПЕДАГОГАМИ**

Наводяться наукові визначення особистості, запропоновані у другій половині ХІХ – на початку ХХІ ст. вітчизняними філософами, психологами, педагогами, та здійснюється антиномічний аналіз і синтез їхнього змісту з метою формування більш глибокого атрибутивного уявлення про сутність феномена особистості та виявлення тенденцій подальшого його вдосконалення спеціалістами. Наголошується, що антиномічність властива різним рівням узагальнення характеристики особистості – рівню більш конкретного її розуміння в теоріях особистості, власне рівню її теоретичного визначення, а також рівню сукупної контентної частотної атрибутивної формули особистості. Стверджується, що антиномічність закономірно притаманна персонологічному мисленню психолога.

Ключові слова: наукові визначення особистості, філософія, психологія, педагогіка, антиномічний аналіз і синтез, уявлення про сутність особистості, сукупна контентна атрибутивна формула особистості, персонологічне мислення психолога, тенденції дальшого поглиблення розуміння особистості.

Проблема. Актуальність соціально-психологічного аналізу існуючих дефініцій особистості визначається декількома обставинами.

Перша з них полягає в тому, що проблема особистості посідає в соціальній психології одне з найважливіших місць. Центральними аспектами цієї проблеми є співвідношення в особистості індивідуального і соціального (надіндивідуального); процес соціалізації та індивідуалізації, персоногенезу людини, адаптації до умов соціального середовища; психологічні закономірності соціальної поведінки особистості як відносно узгодженої і послідовної системи суспільно значущих учинків; аспекти свободи і відповідальності, життєвого вибору особистості, проектування нею свого майбутнього, формування її соціального інтелекту та соціально-психологічної компетентності; соціальні девіації поведінки та шляхи запобігання їм тощо [11]. Уже ці дані свідчать про діалектичний характер розуміння особистості, про наявність в уявленнях про неї протилежних атрибутів, певних суперечностей між ними. У зв'язку із цим постає як актуальне питання про антиномічну характеристику існуючих визначень особистості. Адже саме в антиноміях (з грец. – суперечність у законі) висвітлюються “суперечності між двома судженнями, кожне з яких вважається однаковою мірою обґрунтованим у межах певної системи, ... в антиномії протилежні висловлювання співіснують, але не виводяться одне з одного” [15, с. 24]. Наш досвід роботи з визначеннями особистості як складного явища [12] свідчить, що вони ще недостатньою мірою проаналізовані під кутом зору саме антиномічності, тобто охоплення в одній формулі протилежними ознаками та відкритими чи прихованими, знятими чи незнятими суперечностями.

Друга обставина виявляється, на наш погляд, у величезній суспільній потребі в непересічних особистостях, які здатні очолити прогресивний рух країни в різних напрямках (наука, педагогіка, економіка, політика, соціальна практика, технології, інновації, виробництво тощо) суспільного розвитку. Адже справжній лідер завжди потрібний суспільству, що становить особливий аспект актуальності його вивчення, розвитку, досягнення ним відповідних посад у державній і суспільній структурах і т. ін. Зокрема, соціальні і політичні лідери мають усвідомлювати це суспільне замовлення, відповідати певному ідеалові особистості, бути зразком для пересічного громадянина в його особистісному розвитку. Саме про це говорили свого часу такі відомі вчені, як М. Я. Грот, В. М. Бехтерев, О. Ф. Лазурський та ін. [12]. Однак наші спостереження свідчать про те, що дорослі і молодь, професіонали, спеціалісти і студенти, коли використовують поняття особистості, часто не усвідомлюють його значення, не говорячи вже про його наукове визначення. Тому таким масовим виявляється інтуїтивне, побутове, суб'єктивізоване використання цього важливого поняття в навчальній та професійній діяльності.

Третя обставина пов'язана з тим, що у дослідників і практиків, аби спертися на наукове розуміння особистості, не завжди є можливість звернутися до великих за обсягом наукових праць, іноді доцільніше буває провести соціально-психологічний аналіз її визначень, в яких містяться головні атрибути її інтерпретації різними авторами. Такий своєрідний статистичний контент-психологічний аналіз певної множини визначень може дати не менше переваг, ніж ознайомлення з кількома монографіями про особистість.

З останньою пов'язана четверта обставина – адже саме атрибутивний узагальнений та оперативний антиномічний аналіз визначень особистості може стати в певних ситуаціях вирішальним для її стислого і глибокого розуміння, забезпечуючи більш ефективну сутнісну “рефлексію на себе” головних атрибутів особистості, що містяться в її визначеннях авторитетними спеціалістами. А для персонологів це має бути поштовхом до удосконалення дефініції особистості відповідно до наукових вимог сучасності.

Мета статті: запропонувати соціальним і практичним психологам достатньо узагальнені і водночас змістовні й стислі “дефініцітарні” формули й інтерпретації особистості та можливі схеми їх антиномічного аналізу і синтезу, корисні саме в соціально-психологічному контексті.

Ми спираємося в досягненні означеної мети на наведені в навчальному посібнику “Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці” [12] більш як тридцять визначень особистості, доповнюючи їх тими визначеннями, що відібрані нами для наступного видання цієї книги (усього представлено 40 визначень)

Розкриваючи зміст важливого напрямку соціально-психологічних досліджень, пов'язаних із соціальною психологією особистості, ми спробуємо навести визначення феномена особистості, запропоновані низкою вітчизняних філософів, психологів і педагогів у хронологічному порядку – з кінця XIX до початку XXI ст. включно. Нами обрано дещо умовний часовий порядок наведення дефініцій, що відповідає датам народження їх авторів (див. у дужках). Розглянемо ці визначення особистості:

1. М. Я. Грот (1852–1899): “Очевидно, особистість людини не є тільки її тваринно-психічна індивідуальність, а сполучення цієї останньої зі світовим духовним началом, з божественною творчою силою, що створила світ, і в цій останній містяться корені всього нашого морального життя... Особистість є не тільки органічна індивідуальність, але і “над-індивідуальне”, божественне, творче начало в людині. ...Безпосереднє завдання кожної особистості є створити і підтримати, зберегти чи врятувати якомога більше інших життів, хоча б і з пожерт-

вуганням свого власного одиничного життя... Любити, жаліти, пестити, зберігати і спасати від смерті все живе – ось загальна формула” [там само, с. 51–52].

2. П. П. Вікторов (1853–1929): “Наша особистість є все той же наш організм, тільки виражений в об’єктивно-суб’єктивних термінах нервово-психічного апарату” [там само].

3. В. М. Бехтерєв (1857–1927): “Особистість з об’єктивної точки зору є не що інше, як самодіяльна особа зі своїм психологічним складом та індивідуальним ставленням до навколишнього світу” [там само].

4. В. І. Вернадський (1863–1945) “У ноосфері вирішальним і визначальним чинником є духовне життя особистості, в її спеціальному виявленні... Немає нічого більш цінного в світі та нічого, що вимагає більшого збереження і поваги, ніж вільна людська особистість” [там само].

5. О. Ф. Лазурський (1874–1917): “І саме цей священний вогонь, це прагнення (особистості. – Р. В.) до якомога повного всебічного розвитку своїх духовних сил ми вважаємо однаково цінним, чи буде він виявлятися у яскравій і різноманітній психіці багато обдарованої людини, чи у бідній примітивній душі індивідуума...” [там само].

6. В. В. Зенківський (1881–1962): “Особистість не може бути абсолютизована, вона не розвивається сама із себе, але набуває свого змісту у спілкуванні зі світом цінностей, у живому соціальному досвіді, у зверненні до Бога” [там само].

7. С. М. Балей (1885–1952): “Ми приєднуємося до тих, хто використовує поняття “особистість” у двох значеннях, говорячи, з одної сторони, про особистість ідеальну, а з іншої – про особистість реальну (дійсну) [2].

8. А. С. Макаренко (1888–1939): “Виховуючи окрему особистість, ми маємо думати про виховання усього колективу. На практиці ці два завдання будуть вирішуватися тільки спільно і тільки в одному загальному прийомі. У кожний момент нашого впливу на особистість ці впливи обов’язково мають бути впливом на колектив. І, навпаки, кожне наше доторкання до колективу обов’язково буде і вихованням кожної особистості, яка входить у колектив” [12].

9. С. Л. Рубінштейн (1889–1960): “При поясненні будь-яких психічних явищ особистість виступає як воедино пов’язана сукупність внутрішніх умов, через які переломлюються усі зовнішні діяння (в ці внутрішні умови включаються і психічні явища – психічні властивості і стани особистості)” [там само].

10. В. М. Мясіщев (1893–1973): “Особистість характеризується передусім як система ставлень людини до навколишньої дійсності. В аналізі цю систему можна дробити на безкінечну кількість ставлень

особистості до різних предметів дійсності, але якими б частковими в даному сенсі ставлення не були, кожне з них завжди залишається особистісним” [там само].

11. О. Ю. Кульчицький (1895–оріент. 1970): “Особистості, що творять культуру, бувають захоплені, можна сказати, одержимі певними вартостями. Завдяки вартостям немов проникає у людську історію “вищий світ” і змушує історичні особистості йти до нього на службу...” [там само].

12. Л. С. Виготський (1896–1934): “Особистість... – поняття соціальне, вона охоплює надприродне, історичне в людині. Вона не природжена, але виникає внаслідок культурного розвитку, тому “особистість” є поняття історичне. Вона охоплює єдність поведінки, котра вирізняється ознакою оволодіння...” [там само].

13. Г. С. Костюк (1899–1982): “Людський індивід стає суспільною істотою, особистістю в міру того, як у нього формується його свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, яка внутрішньо визначає його поведінку, робить його здатним брати участь у житті суспільства, виконувати ті чи ті суспільні функції. Від рівня розвитку цих властивостей залежить ступінь його можливої участі у створенні необхідних для суспільства матеріальних і духовних цінностей” [там само].

14. О. М. Леонтєв (1903–1979): “Дослідження процесу породження і трансформації особистості людини в її діяльності, що здійснюються у конкретних соціальних умовах, і є ключем до її дійсно наукового психологічного розуміння” [там само].

15. О. В. Запорожець (1905–1981): “Особистістю називають окрему людину, оскільки вона є членом суспільства, займає певне становище у суспільстві та бере ту чи іншу участь у житті суспільства” [5].

16. К. К. Платонов (1906–1985): “Особистість – це конкретна людина як суб’єкт перетворення світу на основі його пізнання, переживання та ставлення до нього” [12].

17. Б. Г. Ананьєв (1907–1972): “...Особистість є об’єкт і суб’єкт історичного процесу, об’єкт і суб’єкт суспільних відносин, суб’єкт і об’єкт спілкування, нарешті, що особливо важливо, суб’єкт суспільної поведінки – носій моральної свідомості” [там само].

18. Л. І. Божович (1908–1981): Особистість – це людина, що “досягла такого рівня розвитку, за якого її погляди і ставлення набувають стійкості і вона стає здатною свідомо та творчо перетворювати дійсність і саму себе” [там само].

19. О. Г. Ковальов (1913–2004): “Особистість – складне, багатогранне явище суспільного життя, ланка в системі суспільних відносин. Вона – продукт суспільно-історичного розвитку, з одного боку, і діяч суспільного розвитку – з іншого” [6].

20. М. М. Амосов (1913–2002): “Особистість – це сукупність природжених і набутих якостей інтелекту, що надають людині її індивідуальності” [12].

21. В. О. Сухомлинський (1918–1970): “Всебічний розвиток особистості – це створення індивідуального людського багатства, яке поєднує в собі високі ідейні переконання, моральні якості, естетичні цінності, культуру матеріальних і духовних потреб...”. [там само].

22. А. В. Петровський (1924–2006): “Особистістю у психології позначається системна (соціальна) якість, що набувається індивідом у предметній діяльності і спілкуванні та характеризує міру представленості суспільних відносин в індивіді” [там само].

23. В. А. Роменець (1926–1998): “Особистість як субстрат, носій морального вчинку разом з цим формується завдяки йому, є результатом сукупності вчинкових моральних дій; це стосується й таких рис особистості, як характер, темперамент, обдарованість тощо” [там само].

24. О. К. Дусавицький (1928): “Особистість є особливий орган у структурі психіки індивіда, що відповідальний за прийняття рішень та їх наслідки” [там само].

25. Г. О. Балл (1936): “Особистість – це здатність людини... бути автономним носієм культури...”

З огляду на активність... соціальних спільнот і особистостей у культурному просторі, вони постають не просто носіями, а суб'єктами культури” [там само].

26. В. В. Моляко (1937): “Творча особистість... має психологічну готовність до творчої праці в сучасних умовах, ...самостійно обирає свої дії й рішення, досягає суттєвого рівня розумового розвитку і професійної майстерності, здатна до нестандартних дій, усвідомлює свою відповідальність перед собою, колективом і суспільством” [там само].

27. І. А. Зязюн (1938): “Суб'єктом культури може бути суспільство в цілому як виразник певним чином визначеної культури; особа як носій специфічних уявлень, свого “особистісного” культурного досвіду; група як сукупність особистостей з подібними культурними характеристиками” [там само].

28. О. М. Ткаченко (1939–1985): “Особистість – це “вершинне” утворення в ієрархічній структурі психіки людини... якісно новий спосіб організації поведінки... вищий рівень взаємодії людини зі світом” [там само].

29. І. Д. Бех (1940): “...Розвиненою особистістю може вважатися та, яка досягла найвищого рівня духовного освоєння навколишнього світу. Щоб це сталося, вона на тому ж рівні мусить освоїти і свій внутрішній світ, який часто для неї буває закритим. Тому слід формувати у

вихованця здатність до чимраз більшої відкритості самому собі, а також наближення до найсуттєвішого у собі” [там само].

30. С. Д. Максименко (1941): “Особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ” [там само].

31. Г. П. Васянович (1945), **В. Д. Онищенко** (1939): “Людська особистість проявляється через свій духовний світ (духовний універсум), який включає ідеали, мотиви, цінності; принципи, переконання; вірування; знання, погляди, ерудицію, вищі почуття (наприклад, морально-духовні або духовно-естетичні) тощо. З іншого боку, як самість (власне особистість), людська особистість або особистість людини проявляються через різноманітні форми і види самосвідомості: самоусвідомлення, самовизначення, певну самодостатність, власне покликання, самоактуалізацію і самореалізацію та ін. [3].

32. Б. Й. Цуканов (1946–2007): “Час – це стрижень, на який низана особистість” [12] (це положення К’еркегора покладено Б. Й. Цукановим в основу його теорії часу у психіці людини й особистості.

33. В. Ф. Моргун (1947): “Особистість – це людина, яка активно опановує і свідомо перетворює природу, суспільство і саму себе, яка має унікальне динамічне співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребово-вольових переживань, змістовних спрямованостей, рівнів опанування і форм реалізації діяльності. Цим співвідношенням визначається свобода самовизначення особистості в її вчинках і міра відповідальності за їхні (включаючи і непередбачувані) наслідки перед природою, суспільством і своїм сумлінням” [там само].

34. В. Г. Кремень (1947): “У новій філософії освіти особистість постає соціокультурною істотою, яка постійно розвивається, разом з оточуючою її соціокультурною системою...”

Особистість – це неповторне – не тільки в межах обмеженого цілого, але й загалом, у принципі – людське створіння, унікальний мікрокосм, ...суб’єкт і носій оновлених духовно-моральних цінностей... Особливе значення має особистісне самоствердження”, завданням якого є утворення, “побудова” ...цього “унікального людського мікрокосму” [8, с. 138-139].

35. В. В. Рибалка (1947): “Особистість – це людина, особа із соціально, культурно та індивідуально, антропологічно зумовленою системою вищих психічних властивостей, що визначається залученістю людини до оволодіння і створення суспільних, культурних, історичних, вітальних, власне особистісних цінностей. Ця система виявляється і формується в процесі свідомої прогресивної, продуктивної, культурної, предметної діяльності, міжособистісного спілкування

та життєдіяльності. Особистість опосередковує та визначає творчий рівень її взаємозв'язків із культурним, суспільним та природним середовищем. У філософсько-психологічному аспекті особистість – це об'єкт і суб'єкт соціального, культурного, історичного процесу і власного життя. В аксіопсихологічному плані особистість є найвищою цінністю суспільства, джерелом створення інших – матеріальних і духовних, природних і суспільних цінностей тощо” [12].

36. О. П. Саннікова (1948): “Особистість професіонала, яка формується та існує в діяльності, являє собою складне динамічне утворення, стає головним компонентом професійної діяльності, що організовує, контролює, оцінює і перетворює діяльність та себе” [там само].

37. О. Г. Асмолов (1949): “Індивідом народжуються. Особистістю стають. Індивідуальність відстоюють.

Психологія особистості може бути зрозумілою тільки як історія розвитку змінюваної особистості у змінюваному світі [1].

38. Т. М. Титаренко (1950): “...Особистість – відкрита, незастигла цілісність, що постійно змінюється, самовизначаючись у соціокультурному просторі та індивідуально-психологічному часі. Вона є інструментом оволодіння власною поведінкою та життям, власним майбутнім. Існування особистості полягає у постійному перетворенні культури, що засвоюється в живу індивідуальну життєтворчість” [14].

39. П. П. Горностаї (1955): “Розуміння особистості людини як актора, що виконує у своєму житті певну роль, трактування життєвого світу як сцени, на якій як драма розігруються важливі життєві події, є дуже плідотворним та надає нові можливості для вирішення багатьох проблем сучасної теоретичної персонології” [4].

40. І. П. Маноха (1966): “...Творчий потенціал особистості у якісному його вираженні постає змістовою результуючою двох провідних тенденцій, антиномічних за природою, – оригінальності та стереотипності” [9] тощо.

Уже попередній аналіз наведених визначень особистості свідчить про складність атрибутивної її характеристики. Оцінюючи наведені визначення особистості під кутом зору антиномічності, можна теоретично виділити три можливі їх групи: а) явно антиномічні, в яких чітко представлені протилежні атрибути особистості з наявними (Асуп.) або певним чином знятими (Азн. – тобто тією чи іншою мірою узгодженими чи врівноваженими) суперечностями між ними; б) неявно антиномічні, в яких протилежності і суперечності лише намічені контекстуально, зокрема фактом уже уведеної в науковий обіг, хоча і не вказаної протилежної до представленої в дефініції ознаки, та в) неантиномічні визначення, в яких відсутні – і в тексті, і в контексті – протилежні і суперечливі ознаки особистості, що визначається.

Аналізуючи неявно антиномічні визначення особистості, ми виходили з наявності сталої традиції попарного існування альтернативних, протилежних атрибутів, приміром таких, як “форма – зміст”, “індивідуальний – соціальний”, “об’єкт – суб’єкт” тощо.

Підкреслимо ту обставину, що антиномічність визначень особистості ми не пов’язуємо з позитивністю чи негативністю, повноцінністю чи неповноцінністю, абстрактністю чи конкретністю розглянутих дефініцій – усі вони є позитивними, повноцінними з огляду на ту роль, яку відіграють у становленні персонології, особливо враховуючи те, що за ними стоять наукові теорії особистості, в яких можуть порізному зніматися явні чи неявні антиномічні суперечності визначень. Нас цікавить саме антиномічна характеристика визначень особистості, точніше – дефініціогенезу особистості. Тому розглянемо виділені три групи визначень.

Так, до групи явно антиномічних (із чітко представленими антиноміями з наявними – Асуп. – і знятими – Азн. – суперечностями) можна віднести визначення особистості, запропоновані такими вченими, як:

1. М. Я. Грот: антиномії “тваринно-психічна індивідуальність – світове духовне начало” (Азн.); “органічна індивідуальність – надіндивідуальне, божественне, творче начало” (Азн.).

2. П. П. Вікторов: “об’єктивно-суб’єктивні терміни” (Азн.); “нервово-психічний апарат” (Азн.).

3. О. Ф. Лазурський: “багато обдарована людина – бідна примітивна душа” (Азн.).

4. С. М. Балей: “особистість ідеальна – особистість реальна” (Азн.).

5. А. С. Макаренко: “окрема особистість – колектив (особистостей) (Азн.).

6. С. Л. Рубінштейн: “єдина сукупність внутрішніх умов – зовнішні діяння” (Азн.).

7. В. М. Мясіщев: “система ставлень – часткові вибіркові ставлення” (Азн.).

8. Г. С. Костюк: “індивід – суспільна істота” (Азн.); “свідомість-самосвідомість” (Азн.); “творення матеріальних – творення духовних цінностей” (Азн.).

9. О. М. Леонтєв: “породження – і трансформація” (Азн.).

10. О. В. Запорожець: “окрема людина – член суспільства, становлення у суспільстві, участь у житті суспільства” (Азн.).

11. Б. Г. Ананьєв: “об’єкт – суб’єкт історичного процесу, суспільних відносин, спілкування” (Асуп.).

12. А. Г. Ковальов: “ланка – в системі суспільних відносин” (Азн.); “продукт – і дія суспільно-історичного розвитку” (Асуп.).

13. М. М. Амосов: “сукупність природних – і набутих якостей інтелекту” (Азн.).

14. А. В. Петровський: “системна (соціальна) якість – що набувається індивідом” (Азн.); “у предметній діяльності – та у спілкуванні” (Азн.); “представленість суспільних відносин – в індивіді” (усі протилежності в антиноміях зняті, в тому числі – через взаємозв’язок між ними – Азн.).

15. В. Ф. Моргун: “людина опановує – природу, суспільство і саму себе” (Азн.); “просторово – часові орієнтації” (Азн.); “рівні опанування – форми реалізації” (Азн.); “свобода самовизначення – міра відповідальності” (Азн.).

16. О. Г. Асмолов: “змінювана особистість – у змінюваному світі” (Азн.).

17. І. А. Зязюн: “суб’єкт культури особа – суспільство, група” (Азн.).

18. В. Г. Кремень: “обмежене ціле – загалом, у принципі” (Азн.); “людське створіння – мікрокосм” (Азн.).

19. В. В. Рибалка: “соціально, культурно – індивідуально, антропологічно” (Асуп.); “оволодіння – створення” (Асуп.); “взаємозв’язок особи – з культурним, суспільним та природним середовищем” (Азн.); “філософсько – психологічний аспект” (Асуп.); “об’єкт – і суб’єкт, соціального, культурного, історичного процесу – і власного життя” (Асуп.); “матеріальні – духовні”, “природні – суспільні цінності” (Асуп.).

20. Г. П. Васянович, В. Д. Онищенко: “духовний світ (універсам) – самість (особистість)” (Азн.).

21. Т. М. Титаренко: “соціокультурний простір – індивідуально-психологічний час” (Азн.); “перетворення культури – жива індивідуальна життєтворчість” (Азн.).

22. П. П. Горностай: “життєвий світ – сцена” (Азн.).

23. І. П. Маноха: “оригінальність та стереотипність” творчого потенціалу особистості” (Азн.).

Неявні антиномії містяться у визначеннях таких учених, як: 1. В. М. Бехтерев, 2. В. І. Вернадський, 3. В. В. Зенківський, 4. О. Ю. Кульчицький, 5. Л. С. Виготський, 6. К. К. Платонов, 7. Л. І. Божович, 8. В. О. Сухомлинський, 9. В. А. Роменець, 10. О. К. Дусавицький, 11. Г. О. Балл, 12. В. О. Моляко, 13. О. М. Ткаченко, 14. О. П. Саннікова, 15. І. Д. Бех, 16. С. Д. Максименко, 17. Б. Й. Цуканов.

Неантиномічних визначень у розглянутому нами списку не виявлено, що говорить про антиномічність як майже закономірну особливість процесу визначення особистості (більш категоричне твердження може бути запропоноване після оцінки значно більшої, ніж розгля-

нуті 40, кількості визначень). У цих визначеннях таке складне явище, як особистість, економно позначається в межах крайніх їх атрибутів.

Отже, проведений нами аналіз свідчить про те, що серед виділених нами 40 визначень особистості вітчизняних учених, абсолютна більшість містить у собі явні (23 визначення) і неявні (17 визначень) антиномії. Серед 23-х явно антиномічних визначень лише чотири містять у собі незняті суперечності. При цьому серед цих 23-х визначень особистості 14 містять по одній антиномії, 5 визначень складаються з двох антиномій, 1 визначення – з трьох, 2 визначення – з чотирьох антиномій і 1 – з п'яти.

Як правило, автори визначень особистості уникають логічних суперечностей між антиноміями, наприклад С. Л. Рубінштейн використовує формулу “заломлення зовнішнього через внутрішнє”, інші ж учені застосовують формули “системності”, “взаємозв'язку”, “причиново-наслідковості”, “дедуктивно-індуктивності”, певної тотожності атрибутів тощо. Тобто існує певна традиція логічної побудови визначень особистості, яка має підтримуватись у процесі їх удосконалення.

Антиномічність притаманна також і більш загальному і більш конкретному рівню розуміння особистості. Так, ми провели контентно-частотний аналіз смислових атрибутивних ознак особистості щодо переліку наведених вище визначень особистості. Результати такого аналізу представлено у вигляді узагальненої “контентно-частотної формули” категорії особистості. Її утворює структурна ієрархія низки таких головних атрибутивних категорій і понять (у дужках наводяться частоти використання даного атрибута у 40 визначеннях особистості):

1. Соціальність (31 повторювання) – 2. Творчість (21) – 3. Людяність (20) – 4а. Самість, самосвідомість, тобто «Я» (18) – 4б. Духовність (18) – 5а. Культурність (16) – 5б. Життєвість (16) – 6а. Індивідуальність (13) – 6б. Цінність (13) – 7. Розвинутість (11) – 8. Діяльність (10) – 9. Відносність (ставленнєвість) (9) – 10а. Суб'єктність (8) – 10б. Формальність (8) – 11а. Вершинність (7) – 11б. Здатність до оволодіння, засвоєння світу (7) – 11в. Світоглядність (як інтегративна властивість, у якій виявляється наявність поглядів на світ, суспільство, себе, власні переконання) (7) – 11г. Свідомість (7) – 12а. Історичність (6) – 12б. Організованість (6) – 12в. Психологічність (6) – 13а. Унікальність (5) – 13б. Об'єктність (5) – 13в. Якісність (5) – 14а. Наявність специфічних властивостей (4) – 14б. Вчинковість (4) – 14в. Динамічність (4) – 14г. Колективність (4) – 14д. Системність (4) – 15а. Відповідальність (3) – 15б. Вчинковість (3) – 15в. Наявність внутрішнього світу (3) – 15г. Ідеальність (3) – 15д. Матеріальність (3) – 15е. Носій різноманітних властивостей (3) – 15ж. Сукупність властивостей (3) – ...

Ми зупинилися в цій формулі на атрибуті “сукупність”, оскільки, починаючи з наступної позиції №16 (частота 2), помітно збільшується кількість атрибутів і їх перелік включає прогресивно зростаючу (в перспективі майже до безконечності) кількість ознак особистості, до яких підключається фактично весь тезаурус вітчизняних теорій особистості, що стоять за представленими визначеннями, а їх, як ми вже зазначали, нараховується більш як 40. Це підтверджує думку С. Д. Максименка та його колег про ортономічність, доповнюваність і безконечність особистості [12].

В цій формулі не важко виділити та представити попарно такі особистісні антиномії, як: соціальність-індивідуальність; самосвідомість-свідомість; суб’єктивність-об’єктивність; духовність-матеріальність; діяльність-вчинковість; життєвість-формальність; засвоєння світу-світоглядність; системність-сукупність тощо.

На більш конкретному рівні презентації атрибутивних ознак особистості слід звернутися вже до самих теорій особистості, у яких ми натрапляємо на численні антиномічні прояви, котрі можна представити у вигляді відомої формули “так, але...”. Свого часу А. Адлер називав цю формулу ознакою неврозу. Проте ми вважаємо масове використання цієї формули особливим мислительним прийомом осягнення людиною сутності будь-якого складного предмета мислення. Не є винятком і персонологічне мислення людини (у цьому випадку – психолога), яка опановує найскладніше у світі явище особистості за допомогою антиномічної стратегії, тобто виділення в ній межових ознак та певного їх протиставлення, суперечності та її зняття. Ця стратегія має стати предметом ретельного вивчення. Слід, утім, звернути увагу на вже існуючі погляди щодо цього питання. Ми маємо на увазі відомі і насправді антиномічні психологічні операції “аналізу через синтез” (і, навпаки, “синтезу через аналіз” і т. п.), що розглядав свого часу С. Л. Рубінштейн. Перспективним видається використання персонологічним мисленням психолога таких висунутих В. О. Моляко стратегій творчої діяльності (ми об’єднуємо їх в антиномічні стратегіальні пари), як аналогія – реконструювання (протиставлення), комбінування – спонтанна стратегія, універсальна (тобто складена з різних стратегій) – одинарна (моно) стратегія [10].

У цілому ж можна зробити *висновок*, що в процесі формулювання наукових визначень особистості закономірно виявляється тенденція до її явної антиномічної характеристики зі зняттям логічних суперечностей між її крайніми атрибутами. Те, що ця тенденція не реалізується повною мірою, дає підстави припустити, що процес пошуку в науці формули розуміння цього феномена зберігає свій еволюційний характер, у якому містяться і стабільні, і мінливі компоненти. Очевидною є й ортогенетична тенденція до мультиплікації антиномій, тобто визначення

особистості як найскладнішого у світі явища через поліантиномічний синтез, що утворює перспективу як теоретичної, так і практичної персонології. Цього вимагає і сама соціально-психологічна практика, яка насичена суперечливістю складних проблем конкретних особистостей. Тому суперечність їх визначень природно кореспондується із суперечністю конкретної проблемної, а в певних випадках і кризової особистості, тим більше, якщо доводиться розглядати її в не завжди гармонійних соціально-психологічних умовах. Тому виявлені в ході антиномічного аналізу тенденції розуміння особистості відповідають за своєю формою і змістом реальним психологічним характеристикам особистості учнівської молоді і дорослих, а серед останніх – політиків, економістів, педагогів, психологів, інженерів тощо, і можуть враховуватись у конкретній роботі теоретичних і практичних персонологів.

Література

1. *Асмолов А. Г.* Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека / Александр Асмолов. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Смысл ; Изд. центр “Академия”, 2007. – 528 с. (1-е изд. – 1990 г. ; 2-е изд. – 2000 г.)
2. *Балей С.* Особистість. Ліцейна Бібліотека Філософічна. Т. 5 / С. Балей, [пер. з пол. проф. Г. П. Васяновича]. – Львів, 1939. – 36 с.
3. *Васянович Г. П.* Ноология особистості : навч. посіб. для студентів і викладачів / Г. П. Васянович, В. Д. Онищенко. – Львів : Сполом, 2007. – 217 с.
4. *Горностай П. П.* Личность и роль: Ролевой поход в социальной психологии личности / П. П. Горностай. – К. : Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.
5. *Запорожец А. В.* Психология : учеб. для дошк. пед. училищ / А. В. Запорожец. – Изд. 3. – М. : Просвещение, 1965. – 240 с.
6. *Ковалев А. Г.* Психология личности / А. Г. Ковалев. – Изд. 3, перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1969. – 391 с.
7. *Коваленко А. Б.* Соціальна психологія : підручник / А. Б. Коваленко, М. Н. Корнев. – К. : Професіонал, 2006. – 400 с.
8. *Кремень В. Г.* Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2 вид. – К. : Т-во “Знання” України, 2010. – 520 с.
9. *Маноха І. П.* Психологія потаємного “Я” / І. П. Маноха. – К. : Поліграфкнига, 2001. – 448 с.
10. *Моляко В. А.* Творческая конструкторология (пролегомены) / В. А. Моляко. – К. : Освіта України, 2007. – 388 с.
11. *Основи соціальної психології : навч. посіб. / за ред. М. М. Слюсаревського.* – К. : Міленіум, 2008. – 496 с.
12. *Рибалка В. В.* Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці : навч. посіб. / В. В. Рибалка. – О. : Букаев Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.
13. *Рибалка В. В.* Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти : наук.-метод. посіб. / В. В. Рибалка. – К. : Інформаційні системи, 2011. – 428 с.
14. *Титаренко Т. М.* Сучасна психологія особистості / Т. М. Титаренко. – К. : Марич, 2009. – 232 с.

15. Філософський енциклопедичний словник / голова редкол. В. І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 744 с.

Рыбалка В. В. Антиномический анализ научных определений личности, предложенных отечественными философами, психологами и педагогами

Приводятся научные определения личности, предложенные во второй половине XIX – начале XXI ст. отечественными философами, психологами, педагогами, и осуществляется антиномический анализ и синтез их содержания с целью формирования более глубокого атрибутивного представления о сущности феномена личности и выявления тенденций дальнейшего его совершенствования специалистами. Подчеркивается, что антиномичность присуща разным уровням обобщения характеристики личности – уровню более конкретного ее понимания в теориях личности, собственно уровню ее теоретического определения, а также уровню совокупной контентной частотной атрибутивной формулы личности. Утверждается, что антиномичность закономерно присуща персонологическому мышлению психолога.

Ключевые слова: научные определения личности, философия, психология, педагогика, антиномичные анализ и синтез, представление о сущности личности, совокупная контентная частотная атрибутивная формула личности, персонологическое мышление психолога, тенденции дальнейшего углубления понимания личности.

Rybalka V. V. Antinomian analysis of scientific definitions of personality, proposed by native philosophers, psychologists and educators.

The scientific definitions of personality, proposed during the second half of the XIX – the beginning of the XXI century by native philosophers, psychologists, educators are provided. Antinomic analysis and synthesis of their content in order to create a deeper understanding of the essence of attributive phenomenon of personality and trends of its further specialists improvement are performed that The antinomy inherent in different levels of aggregation characteristics of a personality – more specific level of understanding it in theories of personality, its own level of theoretical definitions, and the level of aggregate frequency content of the formula attribute of personality are emphasizes. The antinomy regularity of personological psychologist thinking are approved .

Key words: scientific definition of personality, philosophy, psychology, educators, antinomy analysis and synthesis, representation about the essence of personality, the total content frequency attribute formula of personality, personological psychologist thinking, tendency of further understanding of personality.

© Рыбалка В. В.